

АРХЕОЛОГІЯ В СРСР І ЗА РУБЕЖЕМ

Землі Придунав'я і Рим в історіографії ЧССР

І. А. Лісовий

У системі римського провінціального світу одне з важливих місць у політико-економічному розвитку займало Придунав'я. Землі Норіка, Паннонії, Мезії, Дакії, а також Дунайсько-Карпатського регіону служили Риму плацдармом для експансії у північно-східному напрямі, захищали імперію від несподіваних вторгнень варварських племен, були сприятливим ґрунтом для розвитку торгівлі. У післявоєнний період зріс інтерес до даного регіону як радянських¹, так і зарубіжних, зокрема чехословацьких², істориків. Їх досягнення, новаторські у багатьох відношеннях, у вітчизняній науці ще не узагальнювалися.

Дана тема вивчалася в ЧССР у таких аспектах: поглиблене і всебічне вивчення джерелознавчої основи, насамперед, пам'яток матеріальної культури; взаємовідносини сучасних чехословацьких земель з Римом і пов'язаного з ними кола питань про етнокультурний і політичний розвиток Середнього Придунав'я; дослідження економічних і військово-політичних відносин у Придунав'ї; аналіз історії Паннонії у зв'язку з початком кризи імперії, а також інших придунайських провінцій; вирішення питань загальнотеоретичного характеру.

Інтерес до пам'яток матеріальної культури Придунав'я проявлявся, до певної міри, у буржуазній історіографії Чехословаччини (В. Грог, Й. Добіаш, Ф. Кржіжек). Однак поодинокі розвідки не могли претендувати ні на повноту, ні глибину досліджень. У післявоєнний період одним з перших, хто став приділяти археологічним джерелам особливу увагу, був Б. Свобода. Його монографія «Чехи і Римська імперія» представила всебічний аналіз римських імпортів, зокрема фібул³, що дало імпульс до вивчення античних пам'яток на території ЧССР, вивчення її контактів з римсько-провінціальним світом. У праці, присвяченій періодизації римського періоду в історії Чехії, Б. Свобода прагнув довести, що римська експансія у Придунав'ї велася не тільки зброєю, але й завдяки торгівлі, в якій були зацікавлені римські

¹ Колосовская Ю. К. Проблема «Рим и варвары» в советской историографии античности последних десятилетий // ВДИ.— 1980.— № 3.— С. 180—192; Бандровський О. Г. Радянська історична наука про римську експансію у Карпато-Дунайський регіон // З історії стародавності і середньовіччя. Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор.— Львів, 1984.— Вип. 20.— С. 52—58.

² Krížek F. Neue Ergebnisse der römischen Forschung in der Tschechoslowakei // Limes-Studien. Vorträge des 3. Intern. Limes-Kongresses in Rheinfelden / Basel 1957, 1959.—S. 77—88; Tricet let výzkumu antiky v CSSR: 1945—1975.— Praha, 1976.— S. 172—183; Kolník T. Pohľad a stav bádania o dobe rímskej a stahovaní národov // SA.— 1971.— T. 19.// S. 499—558; Motyková K. Die ältere römische Kaiserzeit in Böhmen in Lichte der neueren historisch-archäologischen Forschung // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.— Berlin-New-York, 1976.— Bd. II, 5, 1.— S. 143—199.

³ Svoboda B. Cechy a římské imperium.— Praha, 1948.— 253 s.

купці і місцеве населення⁴. Наголошуючи на триступеневому розвитку провінціальної культури, дослідник визнав у її ранньому етапі наявність сильного елементу кельтської культури, посилення римського імпорту; під час «середньоримського» етапу (150—300 рр. н. е.) італійський імпорт витісняють товари з прирейнських провінцій; третій етап (270—250/360 рр.) Б. Свобода охарактеризував як час анархії і розквіту варварської, пізньолатенської культури. І хоча дана періодизація не отримала поширення в історіографії, заслугою Б. Свободи було те, що він пробудив інтерес до пам'яток матеріальної культури, які розкривали всю складність етнокультурного розвитку придунайського ареалу.

У 50-х рр. центрами по вивченню римських пам'яток стають Інститути археології Чехословацької АН у Празі з філіалом у Брно, Словацької АН у Нітрі, а також музеї країни. За ініціативою професора університету в Брно Г. Гейзлара був розпочатий опис античних пам'яток Моравії, що послужило початком всебічного дослідження римських імпортів на території ЧССР. Наприклад, Я. Бенеш опрацював пам'ятки Північної Моравії⁵, римська кераміка в Чехії і Моравії була предметом вивчення Р. М. Пернічки і В. Сакаржа, у Словаччині — Ф. Кржіжека, Е. Крековича і М. Ламійової-Шмідлової. На основі своїх спостережень, Р. М. Пернічка вважав за необхідне виділити археологічно-культурні райони країни, підтверджуючи тим самим висновки істориків про етнічну строкатість племен, які заселяли чехословацькі землі, а також про неоднорідність їх соціально-економічного розвитку⁶. У свою чергу, В. Сакарж вказав, що маркоманські війни (166/167—180 рр.) не порушили експорт з римського Придунав'я до Середньої Європи, як це вважалося раніше, що ці торговельні зв'язки тривали без істотних змін аж до III ст. н. е.⁷ Особливо багатою на римські пам'ятки виявилась Словачина, на території якої проходив римський лімес (Русовце-Герулата, Іжа-Леаньвар, Девін, Ступава, Міланове, Тренчин-Лаугаріціо, Ціфер-Пац). Так, завдяки розкопкам Б. Свободою римської стоянки в Леаньварі, стало можливим уявити картину римських укріплень у Придунав'ї⁸. Дослідник дійшов висновку, що римляни, наступаючи на Придунав'я, обирали своїми опорними пунктами старі кельтські поселення, забудовані на римський зразок. Потреба торговельних центрів і доріг стала причиною інтенсивного будівництва табору в Карнунті, де імператор Тіберій розквартирував (не пізніше 15 р. н. е.) XV легіон *Arollinaris*, а також в Аквінку, де Друз Молодший особисто оглядав укріплення (18—19 рр.). На північ від Карнунту, на думку Б. Свободи, довгий час не було таборів, можливо, там стояли лише відділи кінноти для захисту від сарматів. Перший табір *али* (*alae*) виник в Бригеціо — навпроти Леаньвару на правому березі Дунаю. Нова організація придунайських укріплень (*гiра Danubii*) привела до важливих змін кастела в Леаньварі: будівництва кам'яних стін, веж і воріт, класичної розмітки доріг, що підказує думку про віру римлян в успіх своєї експансивної політики. І хоча під час маркоманських війн сильно потерпіли табори в Бригеціо і Келементії, це не ослабило в них розвиток господарства. Він припинився лише після 375 р., коли варварські нашествия у межі Римської імперії стримати було неможливо. Табори були зруйновані дощенту, разом з ними зламана політична могутність

⁴ *Svoboda B.* Podstata a rozdělení římské doby v Cechach // *Slavia antiqua*.—1948.— Т. 1.— С. 228—248.

⁵ *Beneš J.* Předběžný soupis antických památek ve sbírkách Severo-moravského kraje // *Zpravy Jednoty klasických filologů*.—1962.— Т. 4.— С. 109—112; *Опису античних пам'яток в Чехії і Моравії* присвячено спеціальний випуск журналу *Casopis Národního Muzea*.—1971.— Т. 140.— С. 129—161.

⁶ *Perníčka R.* Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren.— Brno, 1966.—162 s.

⁷ *Sakař V.* Terra sigillata v českých nálezech // *PA*.—1955.— Т. 47.— С. 52—69; *Sakař V.* Spotřební keramika římských provincií v českých nálezech // *Casopis Národního Muzea*.—1978 (1980).— Т. 147.— С. 121—146.

⁸ *Svoboda B.* K dějinám římského kastelu na Leányvaru u Iže // *SA*.—1962.— Т. 10.— С. 347—424.

Риму в Придунав'ї. З результатами досліджень інших поселень римського часу на території Словаччини познайомили наукову громадськість Л. Красковська (Герулата-Русовце, Ступава), О. Пелікан (Ціфер-Пац), Т. Колнік (Мілановце, Ціфер-Пац), М. Піхлерова (Герулата). Завдяки їх спостереженням стало можливим уточнити і доповнити ряд відомостей про римський період в історії чехословацьких земель. Наприклад, Я. Тейрал у дослідженні про початок римського періоду на Моравії⁹ прагнув дати відповідь на питання, яке становище займала моравська область по відношенню до середньочеської території і яку вона відіграла роль у контактах між варварським світом і римськими провінціями. На його думку, Поморав'я займало значне місце у римській торгівлі, особливо у підтриманні бурштинового шляху. Наприкінці I ст. н. е. на чеських землях спостерігається поживлення у виготовленні кераміки і предметів домашнього вжитку, налагоджуються контакти з рештою території Придунав'я; особливий підйом у торгівлі мав місце в II ст., коли на чеські землі став інтенсивно проникати римський імпорт¹⁰.

Вагомий вклад у вивчення пам'яток матеріальної культури внесли чехословацькі нумізмати і епіграфісти. Головним осередком по вивченню римських монет стали нумізматичні відділення Національного музею в Празі, Моравського музею в Брно, Інституту археології Словацької АН у Нітрі і Словацького Національного музею у Братиславі. З численних досліджень, присвячених знахідкам римських монет у Словаччині, виділимо праці В. Ондруха, Е. Мінарівічової і Е. Колнікової¹¹. Написи, виявлені на території Словаччини, публікували Й. Чешка і Р. Гошек¹². Глибоке і всебічне вивчення античних написів Придунав'я дозволило чехословацьким дослідникам по-новому оцінити ряд питань соціально-економічного розвитку і військово-політичних відносин у даному регіоні періоду римської експансії. Так, Л. Відман висловив думку про те, що наприкінці II ст. н. е. послаблюється вплив італіків у Норік¹³. Це пояснюється характером італійського господарства і приватною ініціативою рабовласників італійського походження, які займали урядові посади. У II—III ст., коли наступила повна романізація провінції, зникає грань між місцевим населенням та іноземцями. Основним елементом, який став проникати на державну службу, були вільновідпущеники і раби. Цікавими є спостереження К. Курца про колегії у Придунав'ї, які існували, переважно, в містах з правовим статусом муніципії і колоній¹⁴. Дослідник поділяє їх на колегії, організовані за професіями, які неможливо назвати ремеслами (*nautae, pavicularii, saccarii, utricularii*), і на колегії ремісників. У свою чергу, останні поділяються на тих, що приносили користь суспільству не тільки завдяки своїй професії, але й іншою діяльністю (*fabri, centonarii*) і на колегії, члени яких були безпосередніми ремісниками (*lapidarii, aurarii*).

Одним з перших в ЧССР дослідників етнокультурного і політичного розвитку Чехословаччини дослов'янського періоду був З. Неєдлі. У I-му томі своєї праці «Історія чеського народу»¹⁵ він дійшов висновку, що «чеські» бої були давно осілим на території, раніше займаній протокельтами, народом курганів, який сформувався в історичних боїв

⁹ *Tejral J.* Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů // SZ AU SAV.—Nitra, 1970.—T. 18.—S. 107—192.

¹⁰ *Pop.: Sakař V.* Roman imports in Bohemia.—Prague, 1970.—72 p.

¹¹ *Ondrouch V.* Nálezy keltských antických a byzantských mincí na Slovensku.—Bratislava, 1964.—197 s.; *Minarovičová E.* K súčasnému stavu a metode spracovania rímskych mincí v museálnych zbierkach na Slovensku // SN.—1982.—T. 7.—S. 88—94; *Kolníková E.* Římské mince na Slovensku.—Bratislava, 1980.—116 s.

¹² *Ceška J., Hošek R.* Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservatae.—Brno, 1967.—125 s.; *Hošek R.* Tituli latini Pannoniae Superioris annis 1967—1982 in Slovacia reperti.—Praha, 1985.—163 s.

¹³ *Vidman L.* Otročí a propuštěnci v Noricu podle nápisných dokladů // LF.—1959.—T. 82.—S. 207—210; 1960.—T. 83.—S. 64—70, 229—243.

¹⁴ *Kurz K.* Remeslnická kolegia v římském Podunaji // SH.—1960.—T. 7.—S. 5—46.

¹⁵ *Nejedlý Z.* Dějiny národa českého.—Praha, 1953.—Díl. 1.—444 s.

(на Моравії — котинів). Дослідник справедливо наголошує на зростаючому впливі римської цивілізації на культуру боїв, який дав швидкий ріст їхнім поселенням і помітний прогрес будівельної техніки. На противагу більшості буржуазних дослідників, З. Неєдли вважав, що вторгнення на землі «чеських» боїв з півночі наприкінці I ст. до н. е. германського племені маркоманів не привело до їх падіння; бої продовжували жити і працювати як підлегле населення. Після поразки маркоманського вождя Маробода у спровокованій Римом війні з херусками (17 р. н. е.) маркомани відійшли на територію Верхньої і Нижньої Австрії, а інше германське плем'я — квади — зайняли територію на схід від р. Морави і Словаччини — біля рр. Ваг і Грон. Що ж до чеських земель, то хоча формально вони не були підпорядковані Римській імперії, на протязі трьох століть тут верховодив Рим, що привело до активного поширення римської культури в Придунав'ї аж до Карпат.

Після З. Неєдли розглядувана проблема продовжувала дискутуватися впродовж наступних десятиліть. Зверталися до неї В. Ондрух і Б. Горак. Аналізуючи дані античних джерел, В. Ондрух¹⁶ торкнувся дакійської окупації словацької території і дійшов висновку, що вона тривала близько 80 років (63/60 рр. до н. е.— кінець II десятиріччя н. е.); у подальші 70 років (до 96 р. н. е.) цю землю зайняли сарматські язиги. На противагу загальноприйнятій думці про те, що прибули в південнославацьку низовину з області між Дунаєм і Тисою (через р. Нижній Іпел і Грон) сарматські язиги вигнали даків до Семиградських гір (Нижне і Середне Потисся), дослідник вважає, що язиги відтіснили даків на північ, в моравсько-славацьку частину Герцінського лісу, оскільки тільки там можна було врятуватися від сарматського нашествия зі Сходу. У свою чергу, Б. Горак¹⁷ вважав, що територія на північ від Дунаю (Герцінський ліс) була заселена кельтськими боями, які в останнє десятиріччя до н. е. поступилися місцем германським маркоманам. На противагу В. Ондруху, Б. Горак локалізує останніх не в Південній Моравії, а на території Чехії, квадів — по обидва береги нижньої течії рр. Морави і Ваг, бурів — у Моравських воротах, а котинів — у Західній Словаччині (від долини р. Ваг до Крушних гір). У значно ширшому аспекті розглядається дане питання в «Історії Словаччини»¹⁸. Її найдавнішим населенням дослідники (Б. Бенядік і Т. Колнік) називають скіфів, які прибули на словацькі землі через карпатські перевали і сучасну Угорщину. У 2-й пол. III ст. до н. е. через дунайські броди з Угорщини прийшли кельти й осіли у нижніх витоках рр. Іпел, Грон, Нітра і Ваг, а після витіснення з Потисся скіфів зайняли східно-славацьку низовину. Значення кельтської експансії дослідники вбачають у тому, що вона принесла з собою культуру виплавки заліза, ремесел і сприяла контактам з античною цивілізацією. Не позбавлене наукової ваги узагальнення досліджуваного питання в «Праісторії чехів»¹⁹. Торкаючись значення терміна «римський період», автори наголошують на тому, що його слід вживати з певним застереженням, оскільки в Чехії римляни ніколи не були, хіба що окремі купці; натомість, до відомої римської прикордонної смуги належали невеликі землі Південної Моравії і Південно-Західної Словаччини. Безперечним є факт помітного впливу у першій половині I тис. н. е. на цій землі римської історії і культури. Дослідники пояснюють завоювання Римом Іллірика, Паннонії, а також племен між Дунаєм і Тисою (котинів, осів і анартів) прагненням захистити межі імперії від варварських набігів; разом зі стратегічними мотивами назрівали також політичні та

¹⁶ Ondrouch V. K hospodársko-kultúrny m stykom Slovenska v dobe rímskeho panstva v Podunajsku // Historický časopis.— 1954.—Т. 2.—Nr. 2—S. 215—251.

¹⁷ Horák B. Geografický a etnografický obraz českých zemí v dobe římského císařství.— Praha, 1955.— 42 s.

¹⁸ Dějiny Slovenska (Red. L. Holotik, J. Tibenský).— Bratislava, 1961.—Т. 1.—S. 51—65.

¹⁹ Pravěké dějiny Čech (Příspevky autor. kolektivu zpracov. R. Pleiner ve spolup. s A. Rybovou).— Praha, 1978.—S. 676—747.

економічні інтереси. На користь думки про сильний розмах римської експансії на території германських племен названо міграцію маркоманів, очолених Марободом, які, зайнявши територію кельтських боїв, сприяли переселенню на схід від Морави проживаючого на півночі від маркоманів свебського племені квадів. Автори праці підтвердили висловлену до того в історіографії ЧССР гіпотезу про те, що витіснення кельтів маркоманами було частковим: більшість сільського населення асимілювалася з завойовниками.

Питання етнокультурного розвитку земель сучасної Чехословаччини у зв'язку з проблемою взаємовідносин їх з Римом розглядали також О. Пелікан і Й. Добіаш. У монографії «Словаччина і Римська імперія» О. Пелікан²⁰ констатує, що відносини між римлянами і племенами, які заселяли словацьку територію, стали ворожими наприкінці I ст. до н. е. Тоді ж були розбиті даки разом з бастарнами, окремі ж племена на північному кордоні з даками, у тому числі котини і оси, втратили свою залежність від Риму. Даки були витіснені сарматськими язигами на північ, в гори, і на схід, до р. Тис; германські бури зайняли північну і північно-східну частину Словаччини. Після війни з маркоманами, квадами і сарматами Рим змушений був підтримувати з ними клієнтські відносини, чим забезпечив собі аж до часів Марка Аврелія спокій на північно-східному відрізку лімеса. Й. Добіаш²¹ вніс поправку до питання взаємовідносин племен Середнього Придунав'я з Римською імперією: коли римські легіони розпочали у 89 р. н. е. задунайський похід проти свебів, маркомани і квади не прагнули до війни з Римом, відправили у Паннонію два посольства з пропозицією миру, однак зазнали невдачі. Зміст римської завойовницької політики у Придунав'ї полягав, на думку Й. Добіаша, не тільки в будівництві військових укріплень і доріг, розширенні торговельних шляхів, романізації населення і втручання у політичне життя племен. Римляни практикували широкий набір до війська місцевого населення, а також переселення його за Дунай — на землі Італії або ж інших провінцій Паннонії, Дакії і Мезії.

Виступаючи на міжнародному симпозиумі у Нових Возоканах (1979 р.), О. Пелікан підтвердив вже висловлену ним думку, що оскільки основна течія Дунаю на відрізку між Братиславою і Комарно йшла у давнину руслом Малого Дунаю, римський лімес проходив набагато північніше, ніж традиційно вважалося дослідниками. Інший дослідник, Т. Коллік, аналізуючи археологічні матеріали, підтвердив відоме положення про те, що в I-й пол. III ст. н. е. в Середньому Придунав'ї мало місце піднесення економіки, а в самому варварському середовищі стає помітною майнова диференціація²². На тій же ж конференції цікаву думку з приводу утворення провінції Маркоманії висловив П. Оліва: ідея про створення провінції була використана Марком Аврелієм для дипломатичного маневру під час переговорів з придунайськими племенами, або ж стала мобілізуючим елементом у середовищі легіонерів для піднесення їх агресивності.

Своєрідним підсумком у дискусії істориків ЧССР з приводу етнічного і політичного розвитку чехословацьких земель в античну епоху стало дослідження Я. Тейрала «Моравія і маркоманські війни»²³. Як відомо, Моравія і територія Нижньої Австрії в силу свого географічного положення були втягнуті в маркоманські війни. Свідчення античних джерел про місцеперебування головних ініціаторів цих подій — маркоманів і квадів — нечіткі. Певну ясність внесли результати археологічних досліджень. Я. Тейрал, підтримуючи думку Я. Філіпа, К. Мотики-

²⁰ *Pelikán O. Slovensko a římské impérium.*— Bratislava, 1960.— 350 s.

²¹ *Dobiáš J. Dějiny ceskoslovenského území před vystoupením Slovanů.*— Praha, 1964.— 476 s.

²² *Колосовская Ю. К. Международный симпозиум в Чехословакии по проблеме «Римляне и варвары в Среднем Придунавье во II—III веках» // ВДИ.— 1980.— № 4.— С. 224—229.*

²³ *Tejral J. Mähren und die Markomannenkriege // SA.— 1983.— Т. 31.— С. 85—120.*

вої-Шнейдрової і Т. Колніка, відносить знаходження центру маркоманського племінного союзу до Чеської котловини, а центр так званого королівства Ваннія — до Південно-Західної Словаччини. Аналізуючи пам'ятки свевської матеріальної культури у Подунав'ї, можна відмітити, що саме тут утворилися два основні центри її кристалізації: перший — на схід від Малих Карпат, другий — на захід від них, а області Нижнього Поморав'я, в наддунайській частині Нижньої Австрії аж до Південної Моравії. На питання, які свевські племена в цьому регіоні проживали, Я. Тейрал приєднується до гіпотези тих дослідників, які поселяють там маркоманів або ж квадів. Період першої половини II ст. в області на захід від Малих Карпат характеризується дальшим розвитком соціально-економічних відносин і зміцненням клієнтських відносин по відношенню до Риму, які в другій половині II ст. були порушені маркоманськими війнами. Вони принесли на територію неримської Європи — від р. Ельби до р. Буг — істотні зміни: спостерігаємо експансію на південь пшеворських культурних елементів, а також впливи з області Нижньої Вісли і Примор'я. З подіями маркоманських війн тісно пов'язана проблема римської будівельної техніки на південному березі Дунаю. Однак не всі виявлені об'єкти на цій території мають військовий характер. Після маркоманських війн центр політичного розвитку Середнього Придунав'я переноситься з Поморав'я у Південно-Західну Словаччину (очевидно, на протязі першої половини III ст.). Питання про поступовий занепад маркоманського центру, розміщеного на захід від Малих Карпат, Я. Тейрал пояснює наслідками реформ Каракалли, після яких знову наступив поділ Паннонії. Під натиском свевських племен, які появилися в Моравії, центр маркоманів переміщується південніше. У другій половині III ст. вони проникають у подунайські провінції й більша їх частина поселяється у Верхній Паннонії.

Спостереження чехословацьких учених про взаємовідносини Середнього Придунав'я з Римом узагальнені в колективному збірнику «Лаугаріціо»²⁴. На їх думку вперше римські легіонери прийшли на чехословацькі землі у 6 р. н. е., коли імператор Август хотів зруйнувати державу Маробода, однак похід був припинений через повстання в Паннонії і на Балканах. Роль цієї території у завойовницьких планах римлян не зменшилась навіть після їх поразки у Тевтобурзькому лісі: за Ваннія значно зросло значення транзитної торгівлі — вздовж р. Морави і при впадінні р. Ваг до Дунаю. Після невдалої спроби Марка Аврелія створити на території Середнього Придунав'я провінції Маркоманію і Сарматію римські легіонери змушені були покинути найвіддаленіший табір Лаугаріціо, обмежившись відомою семимильною смугою вздовж Дунаю. Незабаром і цій території стали загрожувати варвари, відкривши нову сторінку в історії Придунав'я.

Питання економічного розвитку придунайських земель в античну епоху спеціально в чехословацькій історіографії не досліджувались. З поодиноких праць, окрім згадуваної статті К. Курца про ремісничі колегії, можна виділити дослідження Л. Відмана — про колонат у Придунав'ї, а також В. Сакаржа — про поселення на території середньоєвропейських провінцій Римської держави та їх типи. За справедливим зауваженням Л. Відмана²⁵, вивчаючи питання соціально-економічного розвитку римських провінцій, необхідно враховувати його специфіку. Саме вона засвідчує неправомірність думки про існування колонату у Придунав'ї. Праця В. Сакаржа²⁶ подає синтетичний нарис про взаємини провінціальних поселень з римськими поселеннями, про римські вілли, структури поселень, а також військові стоянки вздовж римського лімеса.

²⁴ *Laugaricio*. Zborník historických študií k 1800 výročíu rímského nápisu v Trenčíně.— Košice, 1980.— 159 s.

²⁵ *Vidman L.* Byli v Podunaji kolonové? // ZJKF.— 1964.— Т. 6.— S. 181—185.

²⁶ *Sakař V.* Sídliště na území středoevropských provincií Římské říše a jejich typy // Sborník Národního muzea v Praze. Rada A-Historie.— Sv. 36 (1984).— S. 97—167.

Спробу реконструкції дислокацій військових підрозділів у Придунав'ї дали у своїх дослідженнях Я. Бенеш і Р. Гошек, які проливають світло на зміст і характер римської експансії у цьому регіоні й заслуговують бути предметом окремого аналізу²⁷.

Як відомо, особливу роль у системі римського лімеса на Дунаї відігравала Паннонія: її територія знаходилася між верхньо- і нижньодунайськими провінціями, вздовж її північних кордонів проживали квати, а східних — язиги, одне з найвойовничіших племен. На противагу від важкодоступних гірських областей Норіка і Реції, Паннонія була сприятливим фронтом для агресії. Її значення в системі римської оборони зросло в роки кризи Римської імперії. За справедливим зауваженням П. Оліви, ця криза носила в своїй основі економічний характер²⁸. Важливим її показником був ріст вільновідпущеників, розвитку колонату в сільському господарстві Італії. Становище рабів, колонів та інших груп формально вільного населення уподібнюється, натомість, разом з основним поділом населення на рабів і вільних, виникає поділ на «благородних» і «низьких», що стало початком нових суспільних відносин у Римській державі. Що стосується романізації, П. Оліва підкреслює, що цей процес охопив, переважно, населення поблизу міських центрів і римських військових таборів. Всупереч традиційній точці зору, прийнятій буржуазною наукою, романізація, на думку П. Оліви, охопила тільки місцеву знать і тих, хто служив у легіонах; сільське населення Паннонії по-старому зберігало свій ілліро-кельтський характер²⁹. Необхідно погодитися з думкою дослідника про те, що рабовласницькі відносини у Паннонії розвивалися нерівномірно: східна її частина відставала від південної і західної, а внутрішня не була охоплена ними зовсім. Важливе значення для історичного розвитку Паннонії мали маркоманські війни. Передумови їх виникнення П. Оліва шукає у внутрішньому розвитку германських племен. Цікавим є його зауваження про те, що, у зв'язку з набігами варварів у придунайські провінції, в цих областях відбувалися антиримські виступи місцевого населення, наприклад, у Дакії і Далмації. Експансія варварів у межі Північної Італії підказала римлянам найрадикальніші заходи: були сформовані нові легіони за участю рабів і «розбійників» (*latrones*), серйозно стало питання про будівництво оборонної лінії у самій Італії (*praetentura Italiae*). І хоч у 180 р. римська оборона на середньому Дунаї була відновлена, варвари підкорені не були і спокій у Придунав'ї був відносним. Закономірно, що маркоманські війни можемо вважати важливою віхою у розвитку римсько-придунайських відносин. Після тимчасового розквіту економіки і рабовласницьких відносин у Нижній Паннонії криза, яка охопила Римську імперію, проявилась і в цьому регіоні.

Історія Дакії в чехословацькій історіографії майже не досліджувалася, а Мезії — представлена поодинокими розвідками, у тому числі — працями З. Златушки про релігію та ономастику рабів і вільновідпущеників у Нижній Мезії³⁰, а також К. Курца — критичним оглядом сучасної літератури з історії Верхньої Мезії³¹. Аналогічно дослідженню Л. Відмана про рабів і вільновідпущеників у Норіку, З. Златушка дій-

²⁷ Beneš J. Auxilia romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystem.— Praga, 1978.—120 s; Hošek R. Valerius Maximinus in unteren Donaunraum in den Jahren 176—178 u.z. // Sbornik prací filoz. fakulty Brněnské university.—1959.— T. E4.— S. 83—92; Hošek R. Charakter der römischen Feldzüge im unteren Donaunraum // Acta universitatis Carolinae Philologica.—1982.— T. 1.— S. 57—74.€

²⁸ Oliva P. Pannonie a počatky krize římského imperia.— Praha, 1959.—360 s.

²⁹ Поп.: Kępartova J. Romanizace domorodých rodin v Horní Pannonii v I—III století // ZJKF.—1978.— T. 20.—Nr. 2—3.— S. 1—8.

³⁰ Zlatuška Z. Die Religion der Sklaven und Freigelassenen im Lichte der Inschriften aus Moesia Inferior // Sbornik prací filoz. vaculty Brněnské university.—1965.— T. E10.— S. 201—207; Zlatuška Z. Namen der Sklaven und Freigelassenen in Moesia Inferior // Ibidem.—1967.— T. E12.— S. 173—183.

³¹ Kurz K. Zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior // Eirene.—1972.— T. 10.— S. 95—112.

шов висновку, що і в Нижній Мезії зникає різниця в іменах і релігії вільного і залежного населення, що активними провідниками східних культур у римських провінціях були раби.

Із праць загальнотеоретичного характеру виділимо дослідження К. Курца про методичні зауваження щодо вивчення колегій у Придунав'ї³² і Т. Колніка — про римський період і період переселення народів на Словаччині³³. Т. Колнік пропонує розуміти під терміном «римський період» час безпосередніх військових, політичних, економічних і, особливо, культурних впливів Римської імперії на історію Середнього Придунав'я. Його хронологічні рамки: рубіж століть (початок римської експансії і переселення германських груп у Середнє Придунав'я) — IV ст. н. е. (розпад римського лімеса на середньому Дунаї, переміщення племен і поява нових етнічних груп — готів, гуннів і, можливо, слов'ян). Дослідник переглянув вживаний ним самим термін «римсько-провінціальна культура» і вважає, що слід говорити про декілька «римсько-провінціальних культур», враховуючи їх специфіку, наприклад, германську чи квадську у Південно-Західній Словаччині, пшеворську, пухівську у Північній і Східній Словаччині.

Як бачимо, чехословацькі дослідники досягли значних результатів у вивченні історії Придунав'я та його взаємовідносин з Римською імперією, збагативши тим самим марксистську науку спостереженнями про маловідомі сторінки етнокультурного і політичного розвитку Придунав'я, торговельні відносини і війни з Римом, романізацію і виникнення римсько-провінціальних культур, питання континуїтету і римського лімеса. Найкраще вивчений римський період в історії чехословацьких земель, що має під собою цілком об'єктивну основу і, разом з тим, вимагає подальшого дослідження.

И. А. Лисовый

ЗЕМЛИ ПРИДУНАВЬЯ И РИМ В ИСТОРИОГРАФИИ ЧССР

В статье обобщаются достижения чехословацких ученых по вопросу контактов Рима с Придунавьем. Подчеркивается, что он исследовался в следующих аспектах: углубленное и всестороннее изучение источников, в том числе памятников материальной культуры; анализ взаимоотношений чехословацких земель с Римом, этнокультурного и политического развития Среднего Придунавья; исследование экономических и военно-политических отношений в Придунавье, исторического развития Паннонии в связи с началом кризиса империи, а также других придунайских провинций. Анализируются работы З. Неядлы, Й. Добиаши, Б. Свободы, В. Ондруха, О. Пеликана, П. Оливы, Л. Видмана, К. Курца, Т. Колника, В. Сакаржа, Я. Тейрала и других чехословацких исследователей.

I. A. Lisovy

THE DANUBE LANDS AND ROME IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE CZECHOSLOVAK SOCIALIST REPUBLIC

Achievements of the Czechoslovak scientists concerning the problem on contacts of Rome with the Danube area are generalized in the paper. It is emphasized that the above problem has been studied in the following aspects: profound and thorough studies of sources including monuments of material culture; analysis of relations between the Czechoslovak lands and Rome; ethnocultural and political development of the Middle Danube area, investigation of economic and military-political relations in the Danube area, historical development of the Pannonian as a result of the beginning of the crisis in the empire and in other Danube provinces. Works by Z. Nejedlý, J. Dobiáš, B. Svoboda, V. Ondrouch, O. Pelikán, P. Oliva, L. Vidman, K. Kurz, T. Kolník, V. Sakaf, J. Tejral and other Czechoslovak researchers are analyzed.

³² Kurz K. Methodische Bemerkungen zum Studium der Kollegien im Donaugebiet // AA.—1960.—Т. 8.—С. 133—144.

³³ Kolník T. Doba římská a doba stáhovania národov // SA.—1980.—Т. 28.—С. 197—212.

Одержано 16.08.88